2. Давыдов Ю. У истоков социальной философии М. М. Бахтина. *Социологические исследования*. 1986. № 2. С. 170–181.
3. Соловьев Э. Ю. Прошлое толкует нас: (Очерки по истории философии и культуры) / Э. Ю. Соловьев. М : Политиздат, 1991. 432 с.
4. Coates R. Christianity in Bakhtin. God and the exiled author. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. xiv, 204 p.
5. Erdinast-Vulcan D. Between Philosophy and literature. Stanford : Stanford University Press, 2013. 260 p.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-272-5-56

Яковенко Я. В.,
доктор філософії з галузі гуманітарних наук,
доцент кафедри східної і слов'янської філології
факультету східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету

ХУДОЖНЄ ВИСВІТЛЕННЯ ПОЗИЦІЇ МОСКАЛЯ ЩОДО ПОЛЯКІВ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В РОМАНАХ ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ҐАВРОНСЬКОГО

Францішек Равіта-Ґавронський (1846-1930) народився та ріс на помежів'ї двох культур – української та польської, що вплинуло на становлення поглядів та вибір тем для майбутньої літературної й історичної стежки. У його творчості однією з головних тем була оцінка представників різних національностей, які входили до складу тогочасної Речі Посполитої та становили її невід'ємну частину. Як згадує, у своїй праці Евгеніуш Коко: «Головним і найважливішим критерієм правильного висвітлення минулого Польщі він (Равіта-Ґавронський – *прим. автора*) вважав інтереси Польщі» [1, с. 457]. У романах Ґавронського історична подія була лише тлом для творчої репрезентації власних поглядів та принципів. Часто у творах він показував ставлення москалів щодо поляків та польської державності, де героями виступали вищі чиновники та представники нижньої посадової ланки. Ймовірно, це було пов'язано з його власним досвідом, оскільки під час навчання в гімназії Києва майбутній письменник сповна відчув на собі утиски та всю жорстокість цієї нації. Спогади про це він помістив у автобіографічну працю «Шкільні часи в Києві (1854–1863)» [3].

Водночас, якщо говорити про літературну творчість, варто представити його художнє висвітлення на прикладі фрагментів з романів. Скажімо, у праці «Жінки на троні московських царів» [5], він описує другий період правління Понятовського, коли в Москві з'явилося бачення «остаточного вирішення» польської проблеми. У той час, Катерина ІІ проводила політику примирення з Варшавою, а сама готувалася до чергового поділу, в результаті чого східні території Речі Посполитої мали б стати провінцією Росії. Аж до кінця існування державності Польщі царат діяв під виглядом «доброї волі» та сусідської допомоги. Спритна імператриця до останнього обводила представників польської влади навколо пальця. «Głośno rozsiewała dookoła siebie uśmiechy, dary i miłość, a w cichości swojego gabinetu obmyślała plany potwornych zbrodni, za pomocą których usuwała z drogi swojej każdego szkodliwego jej lub groźnego człowieka. […] Miała duszę przewrotnej i złośliwej okrutnicy […]» [5, c. 136].

Натомість, у романі «Король і цариця» [4], у свою складну гру вона передусім включає польського короля, який ще добре пам'ятає полум'яну прихильність, що зв'язувала його з Катериною. «Powitalny «własnoręczny» list carowej był dla króla szczytem zadowolenia i szczęścia – tak dalece pochlebiał jego próżności. Marzyły mu się dawne czasy romansowe w Peterhofie i budziła się nadzieja, że w sercu starej nierządnicy tli jeszcze dla niego iskierka dawnej miłości […]» [4, c. 222]. Довірливість Понятовського неодноразовов критикували, але кульмінацією його ганебності став інцидент у Каневі, де зустрілись колишні закохані, цього разу на офіційній зустрічі глав держав. Станіслав Август, який розраховував на царську ласку та можливість зберегти цілісність держави, не отримав нічого, крім розчарування та приниження. Зневажливе ставлення імператриці до короля було ляпасом польській державі і яскравим свідченням її ставлення до західного сусіда.

Амбівалентність ставлення до представників Речі Посполитої також знайшло відображення в діях вищих осіб царату. Один із найближчих радників імператриці, «książę [Potemkin] pragnął wzmocnić Polskę, a stosunek z nią zamienić na sojusz przyjacielski» [4, c. 223]. Позиція царського поплічника випливала, звичайно, не з симпатії до польського суспільства, а була продиктована тверезою оцінкою суспільно-політичної ситуації. У поданій цитаті чітко простежується його ставлення до польського народу та держави, зокрема: «Polskę zabrać nie trudno, bośmy ją pokłócili ze sobą, ogołocili z wojska, narzucili jej swoją politykę, słowem – zrobili z niej igraszkę rosyjską. Na bezsilną łatwo narzucić stryczek, ale on zdusi tylko rząd, naród zostanie. Czy myślisz, że on zapomni krzywdy?» [4, c. 143].

Навіть найвидатніші представники польської держави не викликають у нього ані краплі поваги та шани. Це добре видно в сцені аудієнції графу Потоцькому. «To niesłychanie lekceważenie, z jakim Potemkin przyjął polskiego dygnitarza, pomimo najsłodszych pozorów grzeczności, było brutalne i lekceważące. Mógł on tak przyjmować swoich generałów i oficjalistów, ale nie jego, potomka kilku hetmanów, bezgranicznego pana połowy Ukrainy… […] Czyż zmaleliśmy jako państwo w oczach tych dorobkiewiczów historycznych […]?» [4, c. 138].

Наведена вище цитата підкреслює ступінь трансформації, яка відбулася в Польщі та Росії з середини XVII століття. Ролі змінилися – Річ Посполита, з її військовою та економічною могутністю, втратила повагу держави, яка всього лише кілька сотень років тому існувала на периферії цивілізованого світу і яка тепер, при нагоді, не вагаючись демонструє свою власну зверхність і зневагу до слабших сусідів. Як бачимо, російська влада формувала свою позицію щодо Польщі виходячи з політичних обставин і мотивів Москви. Дипломатія ефективно маскувала справжні наміри царської держави.

Лицемірна позиція Москви щодо поляків не повністю визначає польсько-російські відносини. Ґавронський у пошуках шляхетних елементів російської природи «спустився до глибин», і у суспільстві східного сусіда шукав «друзів москалів». До прикладу, у романі «Варшава» [6] він втілив солідарність із братнім слов'янським народом в описі образу капітана Ільїна, який виступив під час повстання Костюшка у Варшаві. Столичні змовники готували у місті повстання на підтримку дій Костюшка. Однак вони не знали, що царський посол Іґельстрем за згодою корумпованих представників Постійної Ради на Великдень планував розправу над жителям столиці. Одним із керівників Варшавського повстання був швець Кіліньский, знайомий російського капітана. У розмові з Кіліньским Ільїн, зворушений добротою шевця, поглядами його родини та позитивними спостереженнями за поляками, розкрив наміри Іґельстрема. Хоча він не міг говорити прямо, розумний Кіліньский без зайвих запитань усвідомив серйозність ситуації та вжив відповідних заходів. Подамо пряму мову російського офіцера: «Ot, wiesz co – rzekł – ty masz żonę i dzieci, wywieź ich z Warszawy… wywieź… radzę ci… ja jestem żołnierz… wiesz, na wojnie różnie bywa – ale… ja jestem także człowiek uczciwy… ty mię zrozumiesz?… Nie mogę ci mówić wszystkiego… Ale spiesz się!» [6, c. 150].

Як зазначив Ґавронський, праведність Ільїна суперечить загальноприйнятим уявленням про москалів: «nie brakło więc czym przyjąć gościa, który, chociaż moskal, był człowiekiem prawym i Polaków kochał» [6, c. 148]. В іншому романі, а саме «Історія родини

Животовських» [2], сюжет розгортається в середині XIX століття, тут романіст змалював портрет чесного московського офіцера Попова, який усіма силами допомагає полоненому польському емісару, захопленому в Україні. Для цього в'язня: «widok spokojnej, dobrej twarzy [oficera – *прим. автора*] sprawiał ukojenie» [2, c. 121].

Як бачимо, Равіта-Ґавронський репрезентував два обличчя москалів: зухвалі, цинічні й корисливі обличчя Катерини II і Потьомкіна та благородні й добродушні обличчя капітана Ільїна й офіцера Попова. Ясна річ, що позитивні образи – це швидше рідкість, ніж правило. Криза ідентичності, яка відбувалась впродовж усього життя письменника безперечно позначилась на його об'єктивності, а зміни у поглядах супроводжували його повсякчас.

Список використаних джерел:

1. Koko Eugeniusz, *Kozaczyzna w latach 1657-1676 w piśmiennictwie Franciszka Rawity-Gawrońskiego. Od śmierci Chmielnickiego do ustąpienia Doroszenki*, [w:] Przegląd Wschodni, 2004, t. IX, z. 2, 453–466.
2. Rawita-Gawroński Franciszek, *Dzieje rodziny Żywotowskich z tradycji i wspomnień opowiedziane*, t.1 «Marzenia» (rok 1846), Warszawa 1922.
3. Rawita-Gawroński Franciszek, *Czasy szkolne w Kijowie (1854–1863)*, Lwów 1901.
4. Rawita-Gawroński Franciszek, *Król i carowa. Powieść z końca XVIII wieku*, Poznań 1920.
5. Rawita-Gawroński Franciszek, *Kobiety na tronie carów moskiewskich w XVIII w.*, Warszawa 1919.
6. Rawita-Gawroński Franciszek, *Warszawa. Opowiadanie na tle dziejowym z roku 1794*, Lwów 1895.